

การศึกษาแหล่งวางไข่และอนุบาลลูกปลาบึก จากฐานวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาติพันธุ์ ในพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำโขง

The Study of Spawning Grounds and Nursery Grounds of the Mekong Giant Catfish from the Perspectives of Ethnic Cultures and Indigenous Wisdom in the Mekong Areas

พลวัฒน์ ประพัฒน์ทอง^{1/} และปรีชา อุปโยคิน^{2/}
Pollavat Prapatthong^{1/} and Preecha UPayokin^{2/}

Abstract: The research has the objectives to study the culture and indigenous wisdom in the Mekong areas as related to the Mekong giant catfish. The Mekong giant catfish is the world's largest fresh water fish that has no fish scale and they are found only in the Mekong River. The research investigated the indigenous wisdoms and cultures as affected by the change and development of Greater Mekong Basin Sub-region and explored spawning grounds and fingerlings nursery grounds of the Mekong giant catfish on the Mekong culture and indigenous wisdom base on the Geographic Information System (GIS). The study was conducted by qualitative research, to explore the area of Mekong River in Chiang Rai province. The study findings were as follows: The Mekong giant catfish had been given different meanings based on the development of all states that share the border of Mekong River. Thereafter, the meaning of Mekong giant catfish disappeared from the cultural system of villagers. However, the indigenous wisdom of Mekong giant catfish has still existed in Thai and Lao wisdoms. The study identifies the conserve area for the reproduction of Mekong giant catfish as spawning grounds and fingerling nursery grounds of the Mekong giant catfish in Chiang Rai province.

Keywords: Mekong giant catfish, Mekong river, Chiang Rai province

^{1/}สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง จ.เชียงราย 57100

^{1/}School of Liberal Arts, Mae Fah Luang University, Chiang Rai 57100, Thailand

^{2/}ศูนย์บริการวิชาการ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง จ.เชียงราย 57100

^{2/}The Center for Academic Service, Mae Fah Luang University, Chiang Rai 57100, Thailand

บทคัดย่อ: การศึกษาแหล่งวางไข่และอนุบาลลูกปลาบึกจากฐานวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาติพันธุ์ในพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำโขง ปลาบึก (Mekong giant catfish, *Pangasianodon gigas*) จัดเป็นปลาน้ำจืดที่ไม่มีเกล็ดที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในโลก ปลาบึกมีถิ่นอาศัยในเฉพาะแม่น้ำโขงแห่งเดียวเท่านั้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวัฒนธรรม ภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์เกี่ยวกับปลาบึกในพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำโขง ที่เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาหลุ่มน้ำโขง (GMS) การสืบค้นแหล่งวางไข่และอนุบาลลูกปลาบึกจากฐานวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์รวมถึงการกำหนดพื้นที่การวางไข่และอนุบาลลูกปลาบึกตามระบบตำแหน่งสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GIS) โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพประกอบกับการสำรวจพื้นที่แม่น้ำโขงในเขตจังหวัดเชียงราย การศึกษาพบว่าปลาบึกนั้นได้ถูกให้ความหมายแตกต่างกันไปตามพัฒนาการของรัฐต่าง ๆ ที่ร่วมเขตแดนและใช้แม่น้ำโขงจนความหมายปลาบึกได้หมดไปจากระบบวัฒนธรรมของชาวบ้าน แต่องค์ความรู้เรื่องปลาบึกยังคงมีอยู่ในภูมิปัญญาของไทยและลาว งานวิจัยนี้ได้รับพื้นที่อนุรักษเพื่อการผสมพันธุ์และการวางไข่ปลาบึกในเขตจังหวัดเชียงราย

คำสำคัญ: ปลาบึก แม่น้ำโขง จังหวัดเชียงราย

คำนำ

ปลาบึก (Mekong giant catfish, *Pangasianodon gigas*) จัดเป็นปลาน้ำจืดที่ไม่มีเกล็ดที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในโลก ปลาบึกมีถิ่นอาศัยในเฉพาะแม่น้ำโขงแห่งเดียวเท่านั้น นับตั้งแต่ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนลงมาประเทศเมียนมาร์ต่อด้วยประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เข้าสู่ประเทศไทย กัมพูชา และสาธารณรัฐเวียดนาม สำหรับประเทศไทยพบปลาบึกตลอดแนวลำน้ำโขงตั้งแต่อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ลงไปจนถึงอำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เคยมีแหล่งที่พบปลาบึกอาศัยอยู่ชุกชุม อยู่ในเขตท้องที่จังหวัดหนองคาย ที่วังปลาบึกหรืออ่างปลาบึกบ้านผาตั้ง อำเภอศรีเชียงใหม่ ซึ่งเป็นถิ่นที่อยู่ของปลาบึกมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ ในสมัยเมื่อ 40 ปีก่อน เฉพาะวังปลาบึกเคยจับปลาบึกได้ไม่ต่ำกว่าปีละ 40 – 50 ตัว (นพรัตน์, 2549)

สหภาพนานาชาติเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติ (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources หรือ World Conservative Union: IUCN) ได้จัดปลาบึกอยู่ในกลุ่ม Critically Endangered ที่เสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ เนื่องจากคุณภาพน้ำที่แย่งจากการพัฒนาและการสร้างเขื่อนบริเวณต้นน้ำในประเทศจีน รวมถึงการจับปลาในปริมาณที่มากเกินไป โดยในปี พ.ศ. 2533 นั้น มีการจับปลาบึกที่อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงรายได้มากถึง 33 ตัว และลด

จำนวนลงมาเรื่อย ๆ จนถึงจุดวิกฤตของประชากรปลาบึก อันส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนในบริเวณลุ่มน้ำโขง (จังหวัดเชียงราย, 2552)

ในกลุ่มคนที่วิถีชีวิตที่ใช้ทรัพยากรร่วมระหว่างประเทศเช่นกลุ่มคนในพื้นที่เชียงของเขตประเทศไทยและเมืองห้วยทราย สปป.ลาว นั้น นอกจากจะใช้แม่น้ำโขงเป็นทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันแล้วยังมีสัตว์น้ำที่ใช้เป็นการดำรงชีพร่วมกันอีกด้วย แต่สัตว์น้ำบางประเภท เช่น ปลาบึก ไม่เพียงแต่เป็นอาหารเท่านั้นยังได้กลายเป็นสิ่งที่มีความหมายถึงภูมิปัญญา และสัญลักษณ์ทางสังคมระหว่างสองฝั่งแม่น้ำโขง แต่เมื่อรัฐและกฎกติกานานาชาติได้ให้ความหมายปลาบึกทับซ้อนกับความหมายของกลุ่มคนพื้นที่ ดังนั้นสิทธิชุมชนต้องได้รับปกป้องเช่นกันในบางกรณีเช่นการขึ้นทะเบียนคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งทำได้ง่ายในพื้นที่ของอำนาจรัฐใดรัฐหนึ่งเช่นกรณีของการคุ้มครองการทำตะเกียงน้ำมันพืชแบบโบราณของชุมชนป๋ายangk อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร (ชิตติยา, 2557) ถึงแม้จะมีกรณีของการคุ้มครองทรัพยากร ธรรมชาติ พระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พ.ศ. 2542 ขึ้น ซึ่งมีผลใช้บังคับตั้งแต่ เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2542 พระราชบัญญัติฉบับนี้ มีสาระสำคัญประกอบด้วย 8 หมวด 69 มาตรา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมให้มีการปรับปรุงพันธุ์พืชและพัฒนาพันธุ์พืชให้มีพันธุ์พืชใหม่เพิ่มเติมจากที่มีอยู่เดิม อันเป็นการส่งเสริมการพัฒนาทางด้านเกษตรกรรมโดยการส่งเสริมและสร้างแรงจูงใจ

ด้วยการให้สิทธิและคุ้มครองพันธุ์พืชตามกฎหมายตลอดจนเพื่อเป็นการอนุรักษ์และพัฒนาการใช้ประโยชน์พันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่น พันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไป และพันธุ์พืชป่า ที่มีผลในประเทศไทยเท่านั้น (วินัย, 2556) แต่สำหรับปลาบึกซึ่งเป็นสัตว์ที่เป็นทรัพยากรร่วมยังไม่มีการจัดการที่ตกลงกันเมื่อเกิดเส้นเขตแดนรัฐ แต่การจัดการและระบบของกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กับปลาบึกได้มีการจัดการมาอย่างยาวนานแต่ไม่ได้รับการยอมรับและชาวบ้านเหล่านั้นได้กลายเป็นผู้ทำลายสัตว์คุ้มครองไปในความหมายของการอนุรักษ์

องค์ความรู้ในวงจรชีวิตของปลาบึกยังคงเป็นความลับที่ต้องค้นหาคำตอบอยู่ ทั้งในทางวิชาการ ประมง มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ วัฒนธรรม ทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นว่า ปลาบึก ผสมพันธุ์ วางไข่ และอนุบาลตัวอ่อนในสถานที่เช่นไร ในสภาวะที่ปลาบึกเป็นปลาที่เสี่ยงต่อการสูญพันธุ์จากแหล่งดั้งเดิมสูงมาก ในมิติของการศึกษาวัฒนธรรมและ ภูมิปัญญาชาติพันธุ์ อาจเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในการค้นหาความลับวงจรชีวิตของปลาบึกเกี่ยวกับแหล่งวางไข่และพื้นที่อนุบาลปลาบึกในถิ่นฐานดั้งเดิม (แม่น้ำโขง) ดังตัวอย่างข้อมูลซึ่งได้จากการสังเกตของชาวประมงในบริเวณอำเภอเชียงแสน เชียงของ และเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ที่มีการจับปลาได้ขณะที่ปลายังไม่ได้วางไข่และปลาที่วางไข่แล้วในบริเวณนี้ พบว่ามีการ “รัด” กันระหว่างปลาตัวผู้ตัวเมียบริเวณดังกล่าวด้วย

นอกจากนั้นการศึกษาเรื่องแหล่งวางไข่และอนุบาลลูกปลาบึก ในมิติของภูมิปัญญาในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง ผ่าน นิทาน ตำนาน เรื่องเล่า และเอกสารตัวเขียน เพื่อนำมาถอดรหัสความหมายในเชิงพื้นที่ ในอันที่จะดำรงความหมายของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งแวดล้อมในบริบททางสังคมศาสตร์ สิ่งแวดล้อม จึงมีความสำคัญยิ่งต่อการกำหนดพื้นที่เพื่อเป็นแหล่งอนุรักษ์ให้ปลาบึกวางไข่และอนุบาลลูกปลาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนที่มีส่วนได้เสียและเกี่ยวข้องเพื่อก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในอันที่จะปกป้องทรัพยากรธรรมชาติซึ่งประมาณค่ามิได้ของภูมิภาคนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อสำรวจและศึกษาวัฒนธรรม ภูมิปัญญาชาติพันธุ์เกี่ยวกับปลาบึกในพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำโขง เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาลุ่มน้ำโขง (GMS)
2. เพื่อศึกษาแหล่งวางไข่และอนุบาลลูกปลาบึกและกำหนดพื้นที่การวางไข่และอนุบาลลูกปลาบึกตามระบบตำแหน่งสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GIS)

วิธีดำเนินการวิจัย

ศึกษาจากเอกสาร ที่ได้มีการศึกษาวิจัยหรือรวบรวมไว้แล้วในเรื่อง นิทาน ตำนาน เรื่องเล่า ที่เกี่ยวข้องกับปลาบึก รวมถึงศึกษาเรื่องราวของปลาบึกจาก เอกสารชั้นต้นที่ได้ปริวรรตแล้ว เพื่อรวบรวมเรื่องปลาบึกที่ผ่านมา เพื่อกำหนดเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีส่วนเกี่ยวข้อง จากนั้นได้ลงพื้นที่ภาคสนามศึกษาผู้ให้ข้อมูลสำคัญในกลุ่มผู้ที่เคยล่าปลาบึกทั้ง อดีตที่เคยล่า และปัจจุบันที่กำลังล่าอยู่ ในเรื่องพื้นที่ของปลาบึกในมิติของชาวบ้านที่อาศัยอยู่กับปลาบึก

ศึกษาเปรียบเทียบกับ ข้อมูลปลาบึกที่เคยมีการศึกษาวิจัย ไว้ในมิติของวิชาการประมง จัดหมวดหมู่ข้อมูลแยกประเด็นของการวิเคราะห์ ในเรื่อง ประเภทของปลาบึก พื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่วางไข่ พื้นที่การอนุบาลลูกปลาบึก จาก นิทาน ตำนาน เรื่องเล่า

เมื่อได้ผลการศึกษาล้วนนำมาวิเคราะห์ในมิติของ คติชนวิทยาในเรื่องโครงสร้างนิยม จากนิทานและเรื่องเล่า ของโคลด เลวี สตราสส์ (Claude Levi - Strauss) (ศิราพร, 2548; ไชยรัตน์, 2545) และแนวคิดเรื่องพื้นที่พรมแดน (พลวัฒน์, 2549) วาทกรรม สิทธิชุมชน สังเคราะห์ สร้างเป็นแผนภูมิมิติเชิงพื้นที่ระหว่างคนกับปลาบึกและวงจรชีวิตของปลาบึกในมิติทางชีวชาติพันธุ์วิทยา (อะกิชิโนะมียะ, 2550; สุกัญญา, 2549) บูรณาการอธิบายในมิติทางสังคมศาสตร์ เพื่อกำหนดแนวทางอนุรักษ์ แหล่งวางไข่และอนุบาลปลาบึก กำหนดตำแหน่งพื้นที่ (GIS) ด้วยเครื่อง GPS พร้อมสำรวจและสังเกตปรากฏการณ์พฤติกรรมของปลาบึกในพื้นที่ เพื่อการยืนยันผล

ผลการวิจัย

ผลการศึกษาปลาบึกจากวัฒนธรรม ภูมิปัญญาชาติพันธุ์เกี่ยวกับปลาบึกในพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำโขงที่เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาลุ่มน้ำโขง (GMS) โดยภูมิปัญญาชาวบ้านสามารถอธิบายเรื่องปลาบึกได้และมีวิวัฒนาการทางความหมายของปลาบึกโดยแบ่งเป็นช่วงเวลาได้ดังนี้

1. **ปลาบึกในฐานะสัญลักษณ์** เป็นช่วงเวลาที่มีมนุษย์ไม่สามารถจับปลาบึกได้ ปลาบึกมีความหมายเป็นสัตว์ร้ายเป็นอันตราย เป็นรูปของความหมายสัตว์ที่อิทธิฤทธิ์ เช่น นาค ช้าง งู ฯลฯ จะปรากฏในตำนานการล่มสลายของเมืองเมื่อกินปลาไหลเผือกหรือการได้แต่งงานกับลูกพญานาค

2. **ปลาบึกในฐานะปลาที่มีเจ้าของ** ในระยะนี้มนุษย์เริ่มจับปลาบึกได้ แต่มนุษย์ให้ความหมายของปลาบึกที่มีลำดับขั้นเหนือกว่าปลาชนิดอื่น ๆ กล่าวคือ เป็นปลาที่มีเจ้าของที่ต้องแบ่งปันกันที่ต้องขอจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์(ผี) การล่าปลาบึกนั้น ต้องขออนุญาตสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเจ้าของก่อนเสมอ การล่าเมื่อได้ปลาตัวแรกนั้น จะต้องแจกจ่ายให้กับชาวบ้านให้ครบถ้วน และเมื่อจับได้ตัวที่ 2 ครั้งหนึ่งสามารถขายได้ จนเมื่อจับได้ปลาตัวที่ 3 ผู้ล่าจึงสามารถขายได้ทั้งตัว ดังนั้น จึงเห็นว่า ปลาบึกเป็นของส่วนรวมไม่ได้เป็นของคนใดคนหนึ่งจนกว่าจะมีมากเพียงพอ และผู้คนได้รับประโยชน์จากปลาบึกเหล่านั้นครบถ้วนแล้ว จึงจะสามารถให้ผู้ล่าหาประโยชน์ส่วนตัวได้จากปลาบึก จึงทำให้มิติของการอนุรักษ์ของชาวบ้าน แตกต่างจากการห้ามล่า และแตกต่างจากการล่าเพื่อการท่องเที่ยว และการค้าอย่างสิ้นเชิง

3. **ปลาบึกในฐานะพิธีกรรมของรัฐ** ปลาบึกจะมีสถานะเป็นสัญลักษณ์ทางสังคมแตกต่างระหว่างกลุ่มคนไทยกับลาว โดยที่ลาวนั้นปลาบึกเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมของกษัตริย์ที่จัดขึ้นทุกปีทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงไทยลาวในเขตเวียงจันทน์ ส่วนสำหรับไทยนั้นในเขตตอนบนเช่นที่อำเภอเชียงของ การล่าปลาบึกนั้นไม่ได้ทำตลอดปี แต่จะทำในช่วงเดือนเมษายน-พฤษภาคม และเป็นพิธีแบบชาวบ้านเฉพาะบุคคลเท่านั้น ทำให้ลำดับขั้นของการให้ความหมายปลาบึกแตกต่างกันระหว่างรัฐและประชาชน

สองฝั่งแม่น้ำโขงโดยช่วงเวลาที่ปลาบึกเป็นสัญลักษณ์ในฐานะพิธีกรรมของรัฐ เป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านสามารถจำแนกความแตกต่างของปลาบึกได้ จากรูปร่างลักษณะแหล่งที่มา และระยะเวลาที่มาถึงพื้นที่ปลาบึกในทัศนะของนักวิชาการประมงจะมีชนิดเดียวแต่สำหรับชาวบ้านที่จับปลาแล้วมีการแบ่งประเภทปลาบึกออกเป็น 5 กลุ่มด้วยกัน

1. หัวใหญ่ หัวภูมิ หางฮั่ว หนักประมาณ 300 กิโลกรัม จะมาทำยาพิษของการจับปลา
 2. ปลานาง รูปร่างสวยกว่า สีชมพู 170-200 กิโลกรัม
 3. ปลาปากสั้น ปลาปากวัด ตัวสีเทา ท้องชมพู
 4. ปลามะไฟ หัวเรียวยาว ท้องสีชมพูออกส้มแดง จะมาเป็นฝูง
 5. ปลาน้ำจืดสีดำหางเทาอมดำท้องออกสีเทาๆ
4. **ปลาบึกกลายเป็นสินค้า** ปลาบึกได้มีความหมายในวัฒนธรรมบริโภคและการท่องเที่ยวที่มีการให้ความหมายถึงการบริโภคปลาบึกว่าเป็นอาหารชั้นสูงหายาก พิธีกรรมจับปลาบึกได้เปลี่ยนจากพิธีแบบชาวบ้านมาเป็นพิธีกรรมเพื่อการท่องเที่ยว

5. **ปลาบึกกลายเป็นทรัพยากรของรัฐ** เมื่อรัฐเข้ามาแย่งชิงการให้ความหมายปลาบึกแทนชาวบ้าน เมื่อการนำปลาบึกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสัตว์ที่กำลังสูญพันธุ์และกระแสการอนุรักษ์ปลาบึกได้ให้ความหมายชาวบ้านที่ล่าปลาบึกว่าเป็นผู้ทำลายปลาบึกในลุ่มน้ำโขง การล่าปลาบึกต้องได้รับอนุญาตจากกรมประมง มีกลุ่มองค์กรพัฒนาของเอกชนนานาชาติและข้าราชการของรัฐได้เข้าไปตกลงกับชาวบ้านว่าจะไม่มีการจับปลาบึกอีกต่อไปและมีการซื้อเครื่องมือประมงที่ใช้ในการจับปลาบึกของชาวบ้านอีกด้วย

6. **ปลาบึกกลายเป็นเรื่องการเมืองระหว่างประเทศ** เมื่อแม่น้ำโขงกลายเป็นแหล่งทรัพยากรที่แย่งชิงระหว่างประเทศที่มีพรมแดนติดแม่น้ำโขงการสร้างเขื่อนการใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นทางเดินเรือ การสัมปทานที่ดินเพื่อการท่องเที่ยวจากรัฐ การเข้ามาของกลุ่มอนุรักษ์ ทำให้พื้นที่ของชาวบ้านกับปลาบึกห่างออกจากกัน ความรู้อื่น ๆ เข้ามาแทนที่และกีดกันชาวบ้านออกจากความรู้เดิม

ตั้งแต่ปลาบึกได้กลายเป็นสินค้า ชาวบ้านถูกกันออกจากระบบความหมายของปลาบึกและกลายเป็นผู้ล่า

ปลาบึกโดยรัฐและระบบการท่องเที่ยวเข้ามาให้ความหมายแทนที่ภูมิปัญญาชาวบ้านจนถึงเป็นพื้นที่แย่งชิงการให้ความหมายของปลาบึกในฐานะทรัพยากรระหว่างประเทศ โดยที่ต้องอนุรักษ์ไว้ องค์การพัฒนาระหว่างประเทศ แต่สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับปลาบึกนั้น ยังคงมีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่จะสามารถช่วยให้การแย่งชิงทรัพยากรในแม่น้ำโขงระหว่างรัฐให้ตระหนักถึงระบบที่ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมที่เรียกว่าชีววิทยาศาสตร์ที่จัดลำดับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่มีอยู่เหนือเส้นเขตแดนของอำนาจอธิปไตยและอนุสัญญาการอนุรักษ์ใด ๆ โดยการศึกษานี้ได้อธิบายถึงปลาบึกในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบแม่น้ำโขงในมิติทางวัฒนธรรมเช่นเดียวกับมิติทางทรัพยากรธรรมชาติถึงแม้ว่าภูมิปัญญาในกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลาวนั้นสามารถแบ่งแยกปลาบึกได้หลากหลายประเภท และมีพื้นที่ในการใช้ดำรงชีวิตอยู่หลายแห่งในแม่น้ำโขง แต่การศึกษาพบว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์ได้ยืนยันว่าปลาบึกนั้นมีประเภทเดียว ศาสตราจารย์ ดร.อุทัยรัตน์ ณ นคร ได้ศึกษาจนทราบข้อมูลที่ยังไม่มีผู้ค้นพบมาก่อนว่า ปลาบึกไทยกับปลาบึกที่พบในทะเลสาบเขมรเป็นปลาคนละประชากร โดยการค้นพบครั้งนี้มีความหมายมากซึ่งจะลบล้างความเชื่อที่ว่าลูกปลาจากอำเภอเชียงของล่องลอยไปเลี้ยงตัวในทะเลสาบประเทศกัมพูชา งานวิจัยนี้เข้าสำรวจพื้นที่ใน

อำเภอเชียงของเกี่ยวกับพื้นที่ผสมพันธุ์และพื้นที่วางไข่ของปลาบึก จนทราบว่ามีการพบปลาผสมพันธุ์กันทั้งสองพื้นที่ระหว่างประเทศไทยและสปป.ลาว แต่เนื่องจากการศึกษาธรรมชาติของลูกปลาบึกแล้วพบว่าเมื่อเป็นไข่นั้นจะเกาะกับสาหร่ายเตรียมตัวฟักเป็นตัวในระยะเวลา 43 ชั่วโมง และเมื่อเป็นตัวอ่อนแล้วยังว่ายน้ำได้เป็นระยะเวลาราว 3 วัน (เกรียงศักดิ์, 2551) ดังนั้นลูกปลาที่ฟักเป็นตัวแล้วส่วนใหญ่คงไหลตามลำนํ้าโขงตามอัตราการไหลของแม่น้ำโขงในช่วงฤดูวางไข่ (กรมทรัพยากรน้ำ, 2553) ไปสู่แหล่งอนุบาลลูกปลาบึกในพื้นที่อื่น ๆ ที่นอกเหนือพื้นที่งานวิจัยนี้ ที่อยู่ระหว่างหลวงพระบางในประเทศสาธารณรัฐประชาชนลาว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย และจังหวัดหนองคาย ดังนั้นแหล่งผสมพันธุ์ปลาบึก และแหล่งวางไข่นั้นอยู่ในบริเวณอำเภอเชียงของและอำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย แต่พื้นที่การอนุบาลลูกปลาบึกนั้นการวิจัยนี้ไม่สามารถระบุได้ ในพื้นที่การวิจัยนี้ ดังแสดงใน ภาพที่ 1 ผลการวิจัยนี้ยังสามารถระบุพื้นที่อนุรักษ์ออกเป็นระดับต่าง ๆ ได้ดังภาพที่ 2 นี้

พื้นที่ ระดับ A พื้นที่อนุรักษ์คือบริเวณ จุดผสมพันธุ์ จุดปล่อยไข่
พื้นที่ ระดับ B เป็นพื้นที่กั้นชนในการอนุรักษ์ (พื้นที่รอบเส้นประสีแดง)
พื้นที่ ระดับ C เป็นพื้นที่จับปลาของประมงขนาดเล็ก
พื้นที่ ระดับ D เป็นพื้นที่เชิงพาณิชย์ ขนส่งอุตสาหกรรม

Figure 1 Capacity flow of Mekong river between Chiang Rai province to Loi province

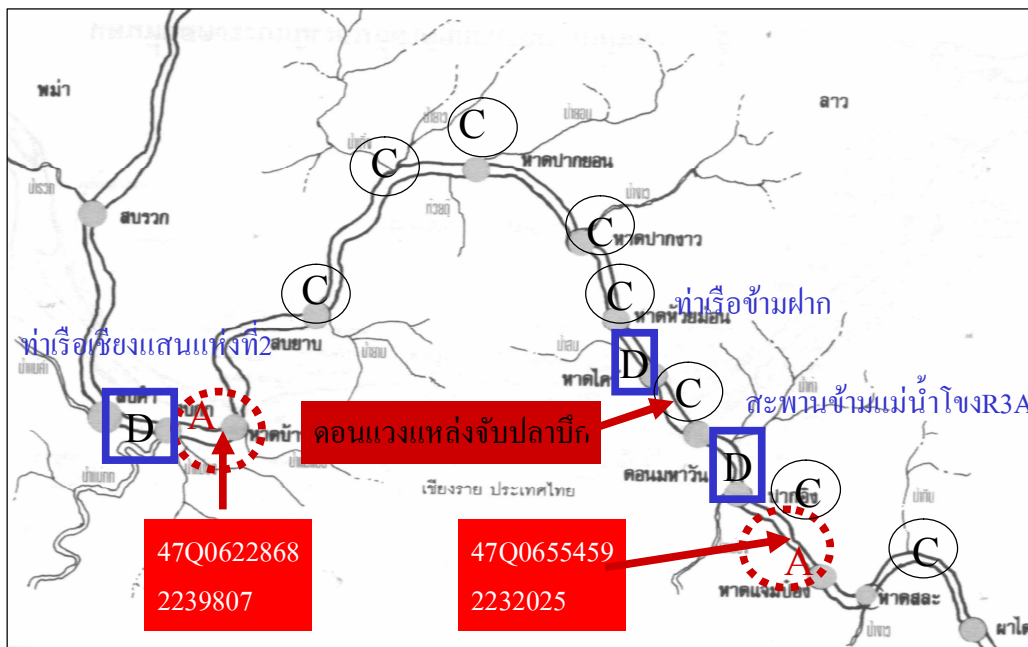

Figure 2 Mekong River conservation area in Chiang Rai province

สรุป

การวิจัยนี้แสดงให้เห็นถึงคู่ตรงข้ามของความรู้เรื่องกฎและการจัดระเบียบระหว่างความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของมนุษย์ที่สะสมกันมากับความรู้เชิงประจักษ์ที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์และกฎหมายระหว่างประเทศ ในการอธิบาย เรื่องปลาบึกที่แตกต่างในเรื่องสถานภาพและพื้นที่ของแม่น้ำโขง โดยการวิจัยนี้ได้แสดงถึงการให้ความหมายปลาบึกที่มีต่อวิถีชีวิตของกลุ่มคนลุ่มน้ำโขงในฐานะส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม มากกว่าการเป็นอาหารหรือทรัพยากรธรรมชาติที่ได้รับการคุ้มครองจากกฎหมายที่ชาวบ้านไม่ได้มีส่วนร่วมในการสร้างรวมถึงความรู้เรื่องปลาบึกที่สามารถสร้างระบบการจำแนกแยกแยะชนิดและลำดับชั้นของปลาบึก ที่สร้างขึ้นจากภูมิปัญญา ที่แสดงถึงพื้นที่และเวลาในทางวัฒนธรรม ซึ่งสามารถสร้างเป็นรูปแบบ MAEKONG Model ที่แสดงถึงคู่ตรงข้าม ว่าสามารถจัดการร่วมกันได้โดยไม่ต้องกีดกันกลุ่มคนในพื้นที่ออกจากพื้นที่อนุรักษ์ เพื่อใช้ในการสร้าง

พื้นที่ในการอนุรักษ์แหล่งผสมพันธุ์และวางไข่ปลาบึกได้ดังนี้

Mediums หมายถึง แม่น้ำโขงซึ่งเป็นสื่อกลางของความยั่งยืนระหว่างการอนุรักษ์และวิถีชีวิต

Area หมายถึง พื้นที่อนุรักษ์

Ethnic Group /Indigenous Wisdom หมายถึง องค์ความรู้ของกลุ่มคนที่ผู้โยงกับแม่น้ำโขง

Knowledge หมายถึง องค์ความรู้ใหม่ในการจัดการที่ยั่งยืนไม่มีใครเสียผลประโยชน์

Hierarchy หมายถึง ลำดับชั้นและชนิดของของปลาบึกที่ชาวบ้านให้ความหมาย

Oder and Organization หมายถึง ระบบการจัดการที่ยั่งยืนโดยประชาชนมีส่วนร่วม

Natural Resource/ Nation State หมายถึง การจัดการทรัพยากรในแม่น้ำโขงร่วมระหว่างรัฐ

Giant Cat Fish หมายถึง ปลาบึก (ดังภาพที่ 3 และ 4)

Figure 3 Composition of MAEKONG model

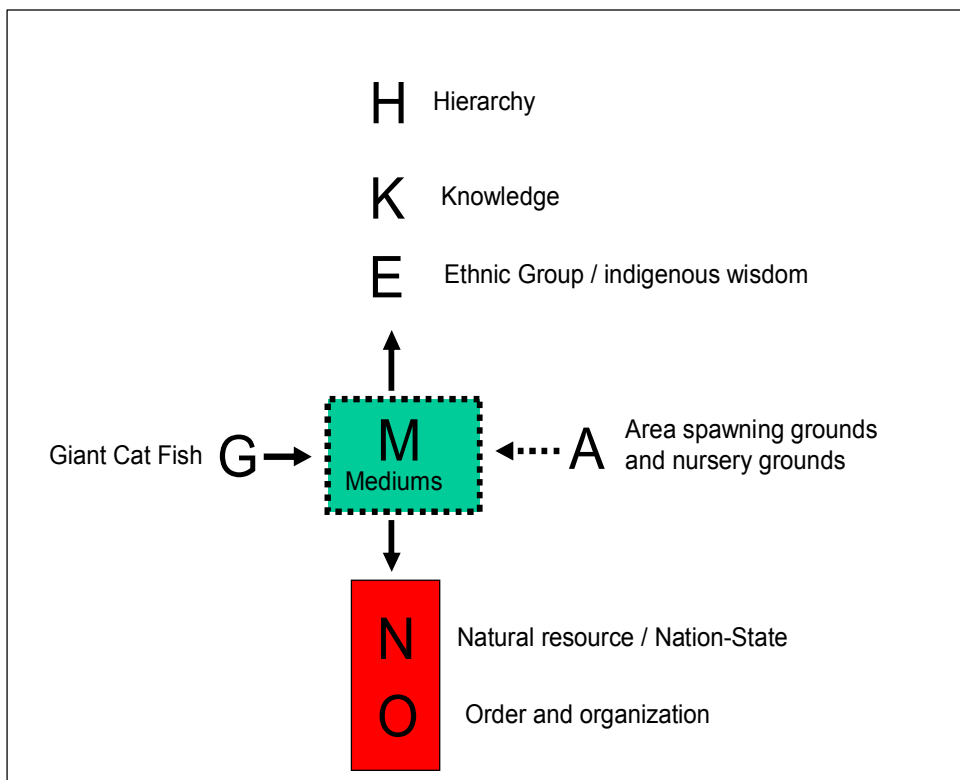

Figure 4 MAEKONG model

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัย และการให้คำปรึกษา จากเครือข่ายการบริหารงานวิจัยภาคเหนือตอนบน สกอ. ประจำปี 2552 จนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวงที่ได้ให้สนับสนุนเวลา และสถานที่การทำงาน ขอขอบคุณชาวบ้านอำเภอเชียงของที่ได้กรุณาให้ข้อมูลในการทำวิจัยนี้

เอกสารอ้างอิง

กรมทรัพยากรน้ำ. 2553. สถานการณ์แม่น้ำโขง. รายงานกรมทรัพยากรน้ำ จังหวัดเชียงราย, เชียงราย.
เกรียงศักดิ์ เม่งอำพัน. 2551. คู่มือฐานการเรียนรู้ปลาบึก. โครงการวิจัยปลาบึกแบบบูรณาการ คณะเทคโนโลยีการประมงและทรัพยากรน้ำมหาวิทยาลัยแม่โจ้. จิกะการพิมพ์, เชียงใหม่.
ชัตติยา ชติยวรา. 2557. การคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ กรณีศึกษา: การทำตะเกียงน้ำมันพืชแบบโบราณของ ชุมชนปงยางคก อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง. วารสารการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต 2(1): 81-88.
จังหวัดเชียงราย. 2552. โครงการอนุรักษ์ปลาบึกแม่น้ำโขง, รายงานการประชุม วันที่ 10 มีนาคม 2552 ณ ศาลากลาง จังหวัดเชียงราย, เชียงราย.
ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2545. สัตว์วิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยม กับการศึกษาประวัติศาสตร์. วิชาฯ, กรุงเทพฯ.

นพรัตน์ ละมุล. 2549. แม่โขงโพสต์: คิดถึงปลาบึก สำนักพิมพ์ง่ายงาม, กรุงเทพฯ.

พลวัฒน์ ประพัฒน์ทอง. 2549. ตำราการทำนายด้วยกระดูกไก่ บ้านห้วยน้ำขุ่น อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงรายใน ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับไก่จากพิธีกรรมและคติความเชื่อในกลุ่มชาติพันธุ์จังหวัดเชียงราย. โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์อารยธรรมลุ่มน้ำโขง, เชียงราย.

ภูมิธิตะ, อะภิณิโนะมิยะ. 2550. ไก่กับคน: จากมุมมองชีวิตชาติพันธุ์วิทยา. อัมรินทร์พรินต์แอนด์พับลิชชิง, กรุงเทพฯ.

วินัย สมประสงค์ จารุวรรณ จาติเสถียร ชนกานต์ สมิตะสิริวรรณ ปัญจสมานวงศ์ และชยันนาท ชุ่มเงิน. 2556. บทบาทของกองทุนคุ้มครองพันธุ์พืชกับการอนุรักษ์พันธุ์พืชในประเทศไทย. วารสารการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต 1(3): 123-128.

ศิริพร ณ ถลาง. 2548. ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน นิทานพื้นบ้าน: ศูนย์คติชนวิทยา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

สุกัญญา สุขฉายา. 2549. ไก่เสี่ยงตายตัวแรกจากตำนานชนชาติไทย: การตีความตำนานใน ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับไก่จากพิธีกรรมและคติความเชื่อในกลุ่มชาติพันธุ์จังหวัดเชียงราย. โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์อารยธรรมลุ่มน้ำโขง, เชียงราย.